

УДК: 364

*Т. Д. Гром'як,
асистент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту,
Львівський національний аграрний університет*

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ СЕЛА

Досліджується взаємозв'язок розселення та розміщення об'єктів виробничої інфраструктури та соціальної сфери, а також фактори, які впливають на дані процеси.

We study the relationship of resettlement and placement of industrial infrastructure and social services, and factors that affect these processes.

Ключові слова: соціальна сфера, об'єкти виробничої інфраструктури, розселення, транспортна система, природні чинники, населення.

Key words: social sphere, objects of industrial infrastructure, settlement, transportation system, natural factors, population.

Вступ.

Забезпечення нагальних потреб населення завжди було і на сьогоднішній день залишається важливою проблемою. Об'єкти соціальної сфери намагаються розташовувати таким чином, щоб жителі кожного населеного пункту могли отримати повний набір необхідних послуг з певною мірою доступності підприємства. Вирішуватись ця задача може з дотриманням різноманітних принципів, основними серед яких є: або розміщення в зоні обслуговування більшої кількості малих за розмірами об'єктів соціальної сфери, або їх укрупнення (що забезпечує зниження витрат на їх утримання та собівартості наданих послуг) при достатньо розвиненій транспортній сітці.

На досягнення оптимального розміщення об'єктів соціальної сфери впливає цілий ряд факторів, які слід враховувати для підвищення ефективності державного управління соціально-економічним розвитком сільських територій.

Тому виділення і детальна характеристика факторів, які впливають на формування мережі об'єктів соціальної сфери села, є актуальною проблемою.

Постановка задачі.

Проблеми розвитку соціальної сфери (теоретико-методологічні, прикладні економічні та соціально-демографічні, управлінські) свого часу вивчали О.М. Алімов, В.Я. Амбросов, Д.П. Богиня, П.П. Боршевський, О.А. Бугуцький, В.П. Вихрущ, М.Х. Вдовиченко, С.І. Дорогунцов, А.І. Доценко, С.Й. Завадський, О.В. Заставецька, В.М. Іванов, А.І. Кочерга, Г.І. Купалова, В.І. Куценко, П.А. Лайко, Е.М. Лібанова, В.І. Лишилєнко, А.А. Мазаракі, В.М. Малес, М.Й. Малік, М.М. Махненко, Л.В. Молдаван, М.І. Нижній, В.М. Новіков, О.І. Образцов, Я.Б. Олійник, М.К. Орлатий, М.М. Паламарчук, О.М. Паламарчук, С.І. Пирожков, Ю.І. Пітюренко, І.В. Прокопа, В.М. Проскур'яков, А.І. Самоукін, В.А. Скуратівський, Г.Е. Слезінгер, І.Х. Степаненко, В.С. Стещенко, Г.С. Фтомов, В.Г. Швець, Л.О. Шепотко, С.В. Шишкін, В.В. Юрчишин, К.І. Якуба та інші дослідники. Але з плином часу ситуація змінюється і з'являються весь час нові аспекти проблеми, тому вона не втрачає актуальності і вимагатиме постійних глибоких досліджень. Одним із них може стати вивчення взаємозв'язків розселення, виробничої інфраструктури та соціальної сфери, а також факторів, які безпосередньо впливають на цей процес.

Результати.

Вивчаючи процеси формування сільського розселення слід наголосити на тому, що в значній мірі вони залежать від цілого ряду факторів, і, в свою чергу, самі визначають принципи територіального розміщення та галузевого складу об'єктів виробничої інфраструктури та соціальної сфери.

Вагомим чинником формування та подальшої розбудови соціальної сфери села виступає населення, оскільки воно є і основним споживачем, створюваних тут послуг, і їх виробником. Структура, ступінь і специфіка необхідних побутових і соціально-культурних послуг визначаються демографічною ситуацією, темпами відтворення населення, статеві-віковим його складом, професійною орієнтацією, рівнем безробіття та іншими характеристиками населення.

Важливою передумовою формування та розвитку розселення і розміщення об'єктів виробничої інфраструктури є природно-територіальний комплекс завдяки своїм природним ресурсам. Природні умови (клімат, рельєф, водні та земельні ресурси) обумовлюють виникнення певних потреб населення, значно впливають на формування систем розселення, територіальне розміщення виробництва і рекреаційних систем, а все в комплексі визначає територіальну та галузеву структуру об'єктів соціальної сфери.

У свою чергу, природно-територіальний комплекс видозмінюється і зазнає впливу підприємств та поселенської структури. На жаль, концентрація об'єктів виробничої інфраструктури на території населених пунктів чинить на навколишнє середовище потужний техногенний вплив, що вимагає вжиття невідкладних заходів для попередження негативних явищ та екологізації розселення.

Транспортна мережа виконує кілька важливих системоутворюючих функцій. Зокрема, безпосередньо впливає на виникнення конкретного поселення, створює соціальні передумови для їх функціонування та задоволення потреб населення, з'єднує населені пункти та перетворює їх у систему розселення.

Економічною основою формування регіональних систем розселення виступають рівень розвитку продуктивних сил та територіальні соціально-економічні комплекси, між якими утверджуються певні типи взаємозв'язків.

Взаємозв'язок розселення та розміщення об'єктів виробничої інфраструктури зумовлений тим визначальним фактом, що трудові ресурси, як головна продуктивна сила суспільства, виступають одним із основних чинників формування територіально-виробничих комплексів. Тому територіально-системна організація розселення повинна підпорядковуватись територіально-системній організації продуктивних сил і територіально-виробничих комплексів.

Зв'язок розселення та територіально-виробничих комплексів має двосторонню направленість. По-перше, характер та структура розселення обумовлені розміщенням виробництва, по-друге, розміщення виробництва залежить від територіального розподілу населення.

Матеріальне виробництво (структура, обсяг, технічний рівень виробництва, його трудомісткість) виступає основою розвитку та структури розселення, як сільського, так і міського. Кількість та якість робочої сили, чисельність та структура населення, людність населених пунктів, характер їх розташування на певній території – усі ці показники залежать від характеру виробництва і потужностей підприємств. Разом з тим, формування матеріального виробництва починається з вибору території, місця його організації, що визначається природними ресурсами та господарськими умовами даної території. А вже, виходячи з існуючої системи розселення та з територіального розміщення об'єктів виробничої інфраструктури впливає потреба в різноманітних об'єктах соціальної сфери та їх галузевому складі для обслуговування працюючих та населення.

Економічна підсистема села, що базується на діяльності різноманітних виробничо-господарських організацій, покликана створити матеріально-фінансові ресурси, які є необхідною умовою забезпечення соціального розвитку сільського поселення. Історично так склалося, що практично протягом всього періоду розвитку

сільських громад, особливо в епоху індустріалізації, сільська місцевість залишалась сферою розміщення об'єктів аграрного виробництва зі слабо розвинутою промисловістю, сферою послуг та іншими несільськогосподарськими видами діяльності.

За часів планово-централізованого регулювання економіки колгоспи і радгоспи окрім виконання суто економічних функцій забезпечували надання селянам необхідних соціальних послуг. В умовах ринкової трансформації соціально-економічної системи кардинально змінилася роль реформованих сільськогосподарських підприємств. За умов різкого спаду виробництва та погіршення фінансового стану сільськогосподарськiх підприємств з провідних суб'єктів управління розвитком села перетворилися на звичайні економічні суб'єкти, що діють в умовах гострої конкуренції, метою функціонування яких є отримання прибутку.

У результаті трансформації економіки України та зміни суб'єктів власності об'єктів соціальної сфери вони поступово перейшли у власність органів місцевого самоврядування, завданням яких стало забезпечення належного функціонування перших (об'єкти соціальної сфери), збереження їх мережі та підтримання на належному рівні якості надання послуг населенню.

Таким чином, об'єкти соціальної сфери села, які безпосередньо відповідають за якість життя селян, зазнали руйнівного впливу: «згортається мережа закладів соціальної спрямованості. Спорудження об'єктів соціальної сфери скоротилося до мінімуму, будівництво розпочатих раніше практично припинилося, а існуючі підприємства закриваються, що негативно впливає на рівень забезпечення сільського населення побутовими послугами та благоустрої сільських територій (водопостачання, каналізація, телефонізація, газифікація)» [1].

Недостатня кількість робочих місць, важкі умови праці, низькі доходи, незадовільні умови побутового обслуговування селян, політика ліквідації «неперспективних» сіл стали причиною інтенсивної міграції населення у великі промислові центри, а це, в свою чергу, спричинило скорочення чисельності сільських поселень і втрату соціального контролю над значними за масштабами й економічному потенціалу територіями.

Сьогоднішня депресивність сільських територій стала наслідком їх вузькопрофільності, тобто орієнтації лише на розвиток сільськогосподарського виробництва без створення належних гідних умов життя селян. Покращити ситуацію, створити сприятливе середовище проживання, можна завдяки забезпеченню багатофункціональності розвитку сільських територій, щоб їх розглядали не як просторову базу лише для сільськогосподарського виробництва, а й для несільськогосподарських видів діяльності. В результаті, не тільки покращаться умови життя, праці та відпочинку на селі, а й зросте зайнятість, активніше розвиватиметься підприємництво, наповниться місцевий бюджет, покращиться соціально-економічний розвиток міських територій загалом.

На розвиток і розміщення об'єктів соціальної сфери також впливає наявність, розміщення та ефективність роботи інституційної та науково-технічної інфраструктури (організації та установи сфери управління, планування й проектування, наукового, інформаційного та фінансового забезпечення), які вирішують питання формування й інвестування в об'єкти соціальної сфери, розвитку її матеріально-технічної бази.

Об'єкти соціальної сфери мають конкретну територіальну прив'язку, тобто зосереджуються безпосередньо на території певних адміністративних областей, районів, населених пунктів. Останні відрізняються за рівнем соціально-економічного розвитку, природно-кліматичними, історичними та іншими умовами, котрі визначають особливості життя людей та їх потреб на окремих територіях.

У населених пунктах згідно етапного принципу розміщення закладів соціальної сфери формуються стандартні групи об'єктів для населених пунктів різного типу. Разом з тим рівень соціально-економічного розвитку сільської місцевості, визначаючи побутову привабливість чи непривабливість поселень, може стати передумовою для стабілізації трудових ресурсів, збільшення кількості робочих місць, а також причиною відтоку населення з «неперспективних» сіл і, внаслідок цього, формування певного типу розселення.

За місцями проживання повинні формуватись групи взаємозамінних елементів соціальної сфери, які б задовольняли повсякденні потреби населення в комплексі. Таким чином, «формується територіальна мережа соціальної інфраструктури з ієрархічною структурою центрів, яка повинна забезпечити рівноцінні умови обслуговування мешканців різних поселень, його спеціалізацію та комплексність, скорочення часу на відвідування закладів. Кожен об'єкт утворює в просторі власну зону тяжіння (територію дії) – обмежену (переважно заклади охорони здоров'я, освіти, житлово-комунального господарства) або орієнтовну, довільну (більшість установ побутового обслуговування населення, торгівлі та громадського харчування). Межі зони тяжіння об'єктів залежать від специфіки функціонування підприємств, закладів та споруд, особливостей регіональної системи розселення, розвитку дорожньої мережі й транспорту» [2].

З метою створення повноцінного життєвого середовища та підвищення ефективності функціонування господарського комплексу процес регіонального розташування груп об'єктів соціальної сфери повинен відповідати ряду критеріїв: пропорційність відносно системи розселення; відповідність статевому-віковому складу населення та соціально-економічному статусу поселень; підтримання територіальних та галузевих пропорцій між ланками господарського комплексу; забезпечення комплексності послуг, що надаються, на рівні регіонів та окремих населених пунктів; оптимальність розмірів об'єктів, відповідність їх потужностей та технічного оснащення об'єктів до потреб населення.

Нажаль, «мінімальних соціальних нормативів забезпечення жителів села об'єктами соціальної сфери як таких не існує. Розвиток сільської соціальної сфери регламентують такі документи як Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативів потреб у стаціонарній медичній допомозі в розрахунку на 10 тис. населення» (1998 р.), «Про розвиток сільської загальноосвітньої школи» (1999 р.), «Порядок використання у 2006 р. субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на оснащення сільських амбулаторій та фельдшерсько-акушерських пунктів, придбання автомобілів швидкої медичної допомоги для сільських закладів охорони здоров'я» (2006 р.), Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу». У більшості із зазначених документів держава бере на себе зобов'язання гарантувати мінімальні соціальні стандарти забезпеченості сільських жителів закладами соціальної інфраструктури, посилається на нормативи забезпеченості, які не сформовані. Фактично на сьогодні продовжують діяти нормативи, прийняті ще за часів СРСР, які, практично, не переглядалися, хоча і економічна, і фінансова, і демографічна ситуації помітно змінилися. Змінилося також розуміння концепції якості життя населення» [3].

Таким чином, у сільській місцевості нагромадилось багато проблем соціально-економічного характеру, найгострішими серед яких є безробіття та бідність, які обумовлюють зовнішню трудову міграцію селян; низький рівень або повна відсутність об'єктів соціальної сфери; загострення демографічної кризи, обезлюднення та поява «вмираючих сіл».

Вивчення причинно-наслідкових зв'язків між розселенням та виробництвом, а також формування системи соціального обслуговування сільських територій має важливе значення для успішного пошуку шляхів та методів досягнення збалансованого розвитку сільських територій.

Висновки.

Результати проведеного дослідження дають підстави зробити наступні висновки: населення, природні умови, розвинутість транспортної системи значно впливають на формування систем розселення, територіальне розміщення виробництв і рекреаційних систем, територіальну та галузеву структуру об'єктів соціальної сфери, які є тісно взаємопов'язаними та взаємовизначальними.

При здійсненні управління соціально-економічним розвитком сільських поселень слід враховувати, що територіальна мережа соціальної сфери, беручи до уваги усі можливі фактори, має складатись із груп об'єктів, які б розташовувались у центральних населених пунктах з розгалуженою транспортною мережею, відповідали ряду визначених критеріїв і забезпечували повсякденні потреби населення у комплексі.

Література:

1. Чорнобай М. М. Розвиток соціальної сфери села в умовах реформування аграрного сектора економіки (на матеріалах Хмельницької області). – Автореферат дис. на здобуття наук. ступеня к.е.н. : 08.07.02.; Тернопільська академія народного господарства. – Тернопіль, 2002. – 22 с.
2. Розміщення продуктивних сил України : Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / С. І. Дорогунцов, Ю. І. Пітюренко, Я. Б. Олійник та ін. – К. : КНЕУ, 2000. – 364 с.
3. Барановський М. Соціальна інфраструктура депресивних аграрних територій : регіональні відмінності, методи вивчення, особливості розвитку (на прикладі Поліського економічного району) / М. Барановський // Вісник ТНЕУ. – 2007. – № 2. – С. 124-134.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2011 р.

ТОВ "ДКС Центр"